

**Paşa YAVUZARSLAN, Osmanlı Dönemi Türk
Sözlükçülüğü, Tiydem Yayıncılık, Ankara, 2009,
VII+333. ISBN: 978-605-5881-23-8**

Yavuz Kartalhoğlu

Türkçenin en eski sözlüğü Dîvânu Lügâti't-Türk'tür. Bu sözlükten sonra Türkçenin tarihi akışı içinde farklı zaman ve mekânlarda pek çok sözlük yazılmıştır. Sözlüklerle ilgili en az çalışma yapılan dönemlerden birisi de Osmanlı Türkçesi dönemidir. Bu dönem ile ilgili yayımlanmamış bir kaç tez vardır. Osmanlı döneminde yazılmış olan sözlüklerin hem yöntem hem de söz varlığı bakımından incelendiği önemli bir kitap *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* adıyla Paşa Yavuzarslan tarafından yayımlandı.

Yavuzarslan'ın eseri Önsöz, Kısaltmalar, Giriş, Osmanlı Dönemi Türk Sözlükleri, Sonuç, Notlar, Kaynaklar ve Resimler kısımlarından oluşmaktadır. Önsöz kısmında, eserin yazılış sebebi, kapsadığı zaman dilimi ve genel olarak Türk sözlükçülüğünden bahsedilmektedir. Yavuzarslan, Mehmed Esat Efendi'nin 1795 yılında basılan *Lehçetü'l-Lugat* adlı sözlüğü ile Hasan Bedrettin'in 1927 yılında düzenlediği *Yeni Resimli Türkçe Kâmûs* adlı sözlük arasındaki Osmanlı sözlüklerini ele alır. Eserde, bu iki sözlüğün yazıldığı tarihler arasında yazılan yirmi sekiz -farklı baskılarıyla birlikte yaklaşık kırk- sözlük incelenmiştir. Bu aşamada Yavuzarslan'ın karşılaştığı en büyük güçlük, yazılış tarihleri itibarıyla günümüzde artık nadir eserler arasında yer alan bu sözlüklere ulaşabilmek ve bunlardan veri elde etmeye çalışmak olmuştur. Bu sözlükleri tek tek bütün yönleri ile ele alıp yöntemlerini araştırmacıların istifadesine sunmanın ve madde başlarını inceleyerek bunlardan örnekler çıkarmanın güçlüğünü bilen birisi olarak böyle bir araştırmaya girişmenin -üstelik kütüphanelerde sadece *tek nüshası* olan pek çok ETT eseri dururken- bile bir cesaret işi olduğunu söyleyebilirim.

Giriş kısmında, önce Türk sözlükçülüğüne kaynaklık eden Arap sözlükçülüğü incelenmiş ve Arap sözlükleri düzenlenme ve ilkeler bakımından beş ekole ayrılmıştır: Mahreç ve Taklip, Özel Alfabetik Düzen, Kafiyeli Düzen, Alfabetik Düzen, Tematik. Arap sözlükçülüğünden sonra "Türk Sözlükçülüğünün Doğuşu ve Gelişme Evreleri" başlığı altında Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Anadolu sahalarında yazılan belli başlı sözlükler kısaca tanıtılmıştır. Anadolu sahasındaki ilk sözlükler olan *Bahşayiş Lügati*, *Tuhfe-i Hüsamî* ve *Lugat-i Feriştahoğlu* gibi eserlere bu bölümde yer verilmiş. Bu ilk sözlüklerle ilgili bilgiler sözlüklerin fotoğrafları ve sözlüklerde yer alan bazı leksik öğelerle desteklense idi daha güzel olurdu. Giriş kısmında ayrıca Farsça-Türkçe ve

Arapça-Türkçe sözlükler üzerine daha önce yapılmış olan çalışmalardan da bahsedilmiştir. Yavuzarslan, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde matbaanın Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmasının Türk sözlükçülüğünde yeni bir çığır açtığını ifade eder. Matbaanın Osmanlı hayatına girmesi ile *Tercemetü Sihâhü'l-Cevherî (Vankulu)*, *Ferheng-i Şu'ûrî* ve *Ahterî Kebir* gibi tercüme sözlükler de yayımlanır. Yavuzarslan, giriş kısmının sonunda Batı'da yabancılar tarafından yazılan sözlüklerden sadece Meninski'nin sözlüğünün adını vererek bahseder. Yavuzarslan'ın kitabı bundan sonra Osmanlı zamanında Latin, Kiril, Ermeni harfleri ile yazılan sözlükleri inceleyen bir araştırma ile tamamlanmalıdır.

Osmanlı Dönemi Türk Sözlükleri kısmı, kitabın asıl inceleme kısmını oluşturmaktadır. Burada Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat*'i, Redhouse'un *Müntehabât-ı Türkiye* ve *Müntehabât-ı Lügat-i Osmâniyye*'si, Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani*'si, Muallim Naci'nin *Lügat-i Nâcî*'si, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki*'si gibi farklı baskılarıyla birlikte sayıları kırkı bulan sözlük yer almaktadır. Burada gözüme takılan ilk nokta sözlüklerin bazılarının yazılış tarihlerinin miladi olarak gösterilmemiş olması oldu. Bir diğer nokta ise sözlüklerle ilgili örnek fotoğrafların sözlüklerin anlatıldığı kısımda değil de başka bir bölümde yer almış olmasıdır. Sözlüklerle ilgili fotoğraflar sözlüğün anlatıldığı yere konsa idi, araştırmacılar sözlüğün birkaç sayfasını görüp sonra Yavuzarslan'ın verdiği bilgileri inceleme imkânı elde etmiş olurlardı. Yine de sözlüklerin örnek fotoğraflarına ayrıca yer verilmiş olması kitabın önemli bir özelliğidir. Çünkü, günümüzde bazı metin yayınlarında eski yazılı orijinal metne yer verilmemektedir.

Yavuzarslan, sözlükleri incelerken önce sözlüğün basım yeri ve tarihi, şu an bulunduğu yer, yazarı, madde başları, cildi, sözlüğün kaynakları, yazarın sözlüğü nasıl hazırladığı, yazarın ihtar, tenbih ve kaideleri, varsa daha önceki baskısı(ları)ndan farklı yönleri gibi konularda bilgi veriyor. Bazı sözlüklerde yazarın kendi sözlüğünü başka sözlüklerle mukayesesini de yer alıyor. Bu bilgilerden sonra "sözlükte uygulanan yöntem" kısmı geliyor ki bana göre Yavuzarslan'ın eserinin asıl kıymetli yeri burasıdır. Ben buraya Yavuzarslan'ın incelediği sözlüklerdeki yöntem kısmını ele alış biçimi hakkında fikir vermesi bakımından 168. sayfada yer alan "Lügat-i Nâcî'de Uygulanan Yöntem" başlığı altında verilen bilgileri kısaca almak istiyorum:

1. Sözlüğe Osmanlı Türkçesinde yazar ve şairler tarafından kullanılan Arapça, Farsça ve Batı dillerinden geçen kelimeler alınmıştır. Kelimelerin anlamları verilirken Osmanlı Türkçesindeki kullanımları dikkate alınmıştır.

abone (أَبُونَة) [Fransızcadan abonnè] Gazete ve resâ'il-i mevkûta gibi neşriyyâta peşinden müşterî olan, müşterek.

2. Sözlüğe alınan Arapça ve Farsça kelimelerin kökenleri [ء], [ا] kısaltmalarıyla gösterilmiş, Batı dillerinden geçen kelimelerin kökenleri ise

maddebaşından hemen sonra köşeli ayraç içinde [Fransızcadan] şeklinde açık olarak yazılmıştır.

aterine (أَتْرِينَه) [Rumcadan] Gümüş balığının irisi.

3. Sözlüğe alınan Arapça kırık çoğulların hem tekil biçimleri gösterilmiş hem de çoğul biçimlerinin anlamları verilmiş ve örneklendirilmiştir.

âsâr (أَسَارٌ) [ع] (أَسْرٌ)'in cemi.

4. H. 1322 baskılı Lügât-i Nâcî'de maddebaşlarını tanıklamak için şair ve yazarlardan verilen örnekler daha geniştir.

âbgîne (أَبْغِينَه) [ف] şişe, sürâhi: “*Âbgîne içinde mey gibidir. Leb-i la'lin hayâli dilde müdâm.*” Bâkî § Âyine.

5. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça, Farsça ve ecnebî kelimelerin her bir anlamı (§) işareti ile ayrılmış ve her anlam için örnek cümle veya beyit ya da mısra verilmiştir.

âhenk (أَهْنَك) [ف] Tevâfuk-ı asvât, çalgı âlâtı arasındaki uygunluk: “*Sığmıyor cisme cân safâsından- Bu ne âheng-i rûh-perverdir!*”. § Çalgı düzeni, çalgıya düzen veriş: *Çalgıcı kânûnını âheng edinceye kadar meclisin düzeni bozuldu.* § Sadânın usûl üzere cereyânı: “*Cûybâr-ı gülşenin daldım hazîn âhengine*” § İntizâm, düzgünlük: *Âheng-i selâset* § Çalıp çağırma: *Bu gece orada âheng var.* § Kasd etme: *Âheng-i azîmet.*

Yavuzarslan'ın bu kısımdaki tespitlerine göre Türk sözlükçüleri önce Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsça söz varlığına sözlüklerinde yer vermişler, Türkçe kelimeler ise daha sonra sözlüklere girmeye başlamıştır. Tanzimat öncesi dönemde *Lehçe-i Osmânî* diğer sözlüklerden ayrılır ama modern sözlükçülük ilkeleri bakımından eksik ve kullanışsızdır. Bu dönemdeki en iyi sözlük Ebuzziyâ Tefvîk'in *Lügat-i Ebu'z-ziyâ*'sıdır. Tanzimat döneminde hazırlanan en mükemmel sözlük ise Ş. Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki* adlı eseridir.

Bu çalışmanın önemli bir yanı da sözlüklerden örnek olarak alınan leksik öğelerdir. Bu öğeler içinde 18-20. yüzyıla ait olan artık günümüzde kullanılmayan kelimeler de vardır.

Sonuç kısmında, bu çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiş. Yavuzarslan, kırk kadar sözlüğü inceledikten sonra Anadolu sahasındaki ilk modern sözlüğün Ş. Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki* adlı sözlüğü olduğunu belirtiyor.

Paşa Yavuzarslan, hem Osmanlı dönemi sözlüklerini bir araya getirmiş hem de bu sözlükleri özellikle yöntem bakımından ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Bundan sonra, Osmanlı dönemi sözlüklerinden birisi üzerinde çalışacak olan araştırmacılar Yavuzarslan'ın eserinden sözlüklerle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olabileceklerdir. Bu kitap aynı zamanda Osmanlı Türkçesi söz varlığı örneklerini içermektedir. Bu yönü ile öğrencilere de faydalı olacak bir çalışmadır. Paşa Yavuzarslan'ı bu çalışmasından ötürü kutluyor, bu sahadaki çalışmalarını bekliyoruz.